



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

**Ayşe Nur SIR DÜNDAR**

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar  
Üniversitesi  
aysenur.sir@dpu.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-3240-3539>

## Kütahya Merkez Ağzından Derlenen Deyimler ile İlgili Bir İnceleme

*A Study of Idioms Collected From The Center of Kutahya*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 15.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

### Atıf/Citation

SIR DÜNDAR, A. N. (2021). Kütahya Merkez Ağzından Derlenen Deyimler ile İlgili Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2601-2627. <https://doi.org/10.34083/akaded.996644>

SIR DÜNDAR, A. N. (2021). A Study Of Idioms Collected From The Center of Kutahya. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2601-2627. <https://doi.org/10.34083/akaded.996644>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Türkçenin söz varlığı yalnızca standart dilin verileriyle ölçülemez. Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ancak standart dilde yer almayan birçok söz varlığı unsuru da bulunmaktadır. Bu unsurlar içerisinde Türkçenin tarihi dönemlerini aydınlatabilecek ve zenginliğine kanıt oluşturabilecek soyut ifade biçimleri mevcuttur. Deyimler, dildeki bu soyut ifade biçimlerinden biri olup gelişmiş bir dilin anlatım gücünü, işlenmişlik düzeyini, söz varlığının zenginliğini gösterir. İçinde filizlenip oluştuğu topluluğun sosyal ve ekonomik hayatı ile tarihi ve kültürel kimliği hakkında bilgiler verir. Bu bağlamda deyimlerin Türk dili tarihi çalışmalarında ve ağız araştırmalarında katkısı büyüktür. Deyimlerin göz ardı edilmesi, ağız araştırmalarının önemli bir eksikliğidir. Yapılan çalışmalarda özellikle kayıt altına alınmamış deyimlerin tespit edilmesi, nerede, ne zaman ve ne anlamda kullanıldığının belirlenmesi gerekir.

Bu çalışmada, Kütahya merkez ağızında kullanılan deyimler üzerinde duruldu. Beddua ve iyi dilek ifade eden dualardan oluşan deyimler sonraki çalışmalara bırakıldı. Amaç, ağız sözlüğü ve atlası oluşturma çalışmalarına katkıda bulunabilmektir. Çalışma; tarama, derleme, belli ölçülere göre listeme ve tanımlama olmak üzere dört aşamada gerçekleştirildi. Çalışma sırasında Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağızları* adlı kitabındaki metinlerde kullanılan deyimler ile Kütahya'da doğup büyüyen ve bugüne kadar bu ilde yaşayan şahıslardan elde edilen metin dışı derlemelerde geçen deyimler dikkate alındı. Metin dışı derlemeler, kaynak kişilerden not alma metoduyla elde edildi. Bu deyimlerin yazılı kaynaklarda yer alıp almadığını belirlemek amacıyla da *Güncel Türkçe Sözlük*, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ile A. Turan Sinan'ın *Türkçenin Deyim Varlığı*, Ö. Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü*, Necmi Akyalçın'ın *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Yusuf Çotuksöken'in *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Özcan Türkmen'in *Emirdağ Ağızında Atasözleri ve Deyimler* adlı çalışmaları gözden geçirildi. Yapılan taramalar sonucunda Kütahya merkez ağızında bulunup kayıt altına alınmayan veya farklı anlam taşıyan deyimler tespit edildi, gruplandırıldı, fişlendi sonra da alfabetik sıraya göre listelenerek karşılıkları verildi ve örneklendirildi.

**Anahtar Kelimeler:** Ağız çalışmaları, Derleme Sözlüğü, Kütahya ağızı, söz varlığı, deyimler.

## Abstract

*The vocabulary of Turkish cannot be measured only with the data of the standard language. There are also many vocabulary elements that are seen in Turkey Turkish dialects but are not included in the standard language. Among these elements, there are also abstract forms of expression that can illuminate the historical periods of Turkish and provide evidence for its wealth. Idioms are just one of these abstract forms of expression in the language. It reveals the expressive power of a developed language; indicates the level of processing; reflects the richness of the vocabulary. It offers clues about the social life, historical identity and cultural structure of the community in which it has sprouted and formed. In this context, idioms have a great contribution to Turkish language history and dialectal researches. Ignoring idioms in dialect studies is an important deficiency of the researches. This*

deficiency means that the data obtained in dialect studies are not adequately evaluated. In the studies carried out, it is necessary to determine the idioms that are not recorded, and it is needed to be determined where, when, for what and in what sense they are used.

In this paper, we focused on the idioms spoken in the dialect of central Kütahya. Idioms consisting of curses and prayers expressing good wishes were also left for later studies. The aim is to be able to contribute to the studies composing a dialect dictionary and linguistic atlas. The study is carried out in four stages; scanning, compilation, listing according to certain criteria, and definition. The idioms used in the texts of Tuncer Gülensoy's book named *Dialects of Kütahya and its region* and the idioms used in non-text idioms compiled from people born and raised in Kütahya and living in this province until today were taken into consideration in the study. Non-text compilations were obtained by the method of taking notes in the source persons' own living environments. In order to determine whether the idioms identified are included in the written sources or not; Güncel Türkçe Sözlük, Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Misalli Büyük Türkçe Sözlük and Türkçenin Deyim Varlığı of A. Turan Sinan, Deyimler Sözlüğü of Ö. Asım Aksoy, Necmi Akyalçın's *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Yusuf Çotuksöken's *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Özcan Türkmen's *Emirdağ Ağzında Atasözleri ve Deyimler* were reviewed. As a result of the scans, those found in the center of Kütahya but not recorded or those with different meanings were recorded and classified; were carded and listed in alphabetical order, and then their meanings were given, and exemplified.

**Keywords:** *Dialect studies, Compilation Dictionary, Kütahya dialect, vocabulary, idioms.*

## Giriş

Deyimler, bir toplumun ortak mirasını gösteren dil varlığının temel unsurlarındandır. Bir dilin gelişmişlik düzeyini belirleyen atasözleri, dua-beddualar, kalıp ifadeler, ikilemeler gibi dilin kalıplaşmış dil birimleridir. Bir durumu, bir olayı açıklamak veya bir varlığı, bir nesneyi tasvir etmek için kullanılan sözlü verimlerdir. Pratik bir zekânın, ince bir dil zevkinin önemli ürünlerindedir. Milletın söz yaratma gücünden doğar; az sözle pek çok kavramı anlatır; yöre halkının yaşam biçimini, değer yargısını, inancını, örfünü, âdetini yansıtır. Deyimlere ifadenin ve anlatımın olduğu her yerde başvurulur. Deyimler, bir dilin sadece anlam derinliğini, ifade gücünü ve aktarım çeşitliliğini göstermez; aynı zamanda onun işlenmişlik düzeyini ve söz varlığının zenginliğini de ortaya koyar. Bir taraftan anlatıma akıcılık verirken bir taraftan da anlamı etkili ve güçlü kılar. Deyimlerin teşekkülünde çeşitli söz sanatlarından faydalanılmış; güçlü betimlemelere başvurulmuştur. Ancak bu faydalanma ve başvurmada doğallık her zaman önde olmuştur.

Deyim için *Türkçe Sözlük*'te “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 651); *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde “Bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözcük birimi

gibi algılanan söz öbeği.” (Karaağaç, 2013, s. 271) tanımı yapılır. Aksoy deyimi; “Belli bir durumu, bir kavramı, ya çekici anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (1988, s. 52) olarak tanımlar. Aksan ise, “Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.” (2003, s. 35) şeklinde açıklar.

Deyimler, toplumların var oluş süreci içinde oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılır, zamanla bir kısmı unutulup kaybolur bazen de yeni durumlar ve oluşumlar karşısında yenileri ortaya çıkabilir (Çotuksöken, 1988, s. 7). Önceleri söyleyeni veya çıkış noktası belli olan bu ifadelerin zamanla kalıplaştığı ve genelleştiği görülür. Ancak buradaki kalıplaşma daha çok söz dizimi şeklinde olmuştur. Çünkü bu söz topluluğunun yapısı ve kelimeleri, kolay kolay değiştirilemez. Bu değişmezliğin sebebi, kalıplaşan kelimelerin tek bir anlam bütünlüğü oluşturmak üzere bir araya getirilmelerinin verdiği zorunluluktur (Sarı, 2019, s. 30). En az iki ve daha fazla kelimedenden oluşan deyimleri oluşturan sözcüklerin genellikle biri, birkaçı veya tamamı gerçek anlamının dışında mecaz anlamda kullanılır (Bulak, 2016, s. 839).

Standart yazı dilinin söz varlığı üzerinde yapılan çalışmaların çoğunda deyimler, farklı dilbilimciler tarafından biçim, içerik, konu ya da kavramsal özellikleri bakımından çeşitli şekilde sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Ancak sözlü verimin ürünü olan deyimler, sadece standart dilde bulunmaz. Türkiye Türkçesi ağızlarında kayda alınan veya alınmayan çok sayıda deyim bulunmaktadır. Kayda alınmayan deyimler arasında Kütahya merkez ağzında kullanılan deyimler de mevcuttur. Geçmişte üretilmiş ve bugüne kadar varlığını devam ettirmiş olan deyimler, zamanla şehrin kültürel dokusundaki zenginlik ve ihtişamın bir göstergesi hâline gelmiştir.

### **Kütahya ve Yöresi Ağızları İle İlgili Bilimsel Çalışmalar**

Kütahya ve yöresi ağızları üzerinde çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Tuncer Gülensoy’a aittir. Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları* adlı eseriyle ağız çalışmalarına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Diğer çalışmalar; Bilal Aktan’ın danışmanlığında hazırlanan Altıntaş, Aslanapa, Domaniç, Dumlupınar Emet, Gediz, Simav, Şaphane, Pazarlar, Tavşanlı olmak üzere Kütahya’nın ilçe ve beldelerini içeren derleme çalışmalarının bulunduğu yüksek lisans tezleridir. Bunun dışında A. Nur Sır DüNDAR’ın Kütahya ve yöresi ağızlarında kullanılan bitki ve hayvan adları ile ilgili makaleleri bulunmaktadır.

Özverili bir araştırmanın önemli ürünü olan bu çalışmalarda, Kütahya ve yöresi ağızlarında kullanılan atasözleri, deyimler, kalıp ifadelerle ilgili herhangi bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır. Hâlbuki Kütahya ve yöresi, XI. yüzyıldan itibaren Türkmen ve Yörük teşekkülleriyle birlikte başta Kayılar, Bayatlar, Avşarlar, Eymürlükler olmak üzere en az sekiz Oğuz boyunun yerleştiği önemli bir yerleşim bölgesidir. Kütahya’nın Domaniç, Tavşanlı ve Emet ilçelerinde Kayı adını taşıyan yerler Bozoklardan olan Kayılardan kalmadır. Kütahya il sınırları içerisinde yer alan Aslanapa’ya bağlı Bayat, Emet, Simav, Köprüören’e bağlı Kızık, Altıntaş’a bağlı Eymir, Örencik bucağına bağlı

Avşar adında köyler de bulunmaktadır (Gülensoy, 1988, s. 5-7). Ayrıca kadim ve köklü bir tarihe sahip olan Kütahya vilayeti; Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhi, Hamzavî gibi Eski Türkiye Türkçesi ile eserler kaleme alan en üretken yazar ve şairlerin yetiştiği önemli bir kültür ve sanat şehridir. Dolayısıyla Oğuz Türkçesinin söz varlığının zenginliğini Kütahya’da ziyadesiyle görmek mümkündür. Kütahya ve yöresi ağızlarında kullanılan sözcük ve ifadeler, eski sözcüklerin, eklerin varlığını devam ettirmesi yönüyle de zengin bir söz hazinesi oluşturur. Özellikle halk arasında sıkça kullanılan deyimlerde yöre halkının yaşam tarzının önemli bir parçası hâline gelen geleneklerini, inanışlarını bulmak da mümkündür.

### Kütahya Merkez Ağzında Kullanılan Deyimler ve Özellikleri

Deyimler dil yapıları, kuruluşları, anlamları gibi genel nitelikleri yanında ulusal ruh, düşünüş, zevk, yaşayış, tarih, eğitim, kültür, âdet, gelenek, inanç, dünya görüşü gibi özel nitelikleri bakımından da çeşitlilik gösterir (Aksoy, 1988, s. 498). Bu çeşitlilik, sadece yazı dilinde mevcut olan deyimlerde değil, bölge ve yöre ağızlarında kullanılan deyimlerde de görülür.

Anadolu’nun pek çok yöresinde görüldüğü gibi Kütahya merkez ağzında yaşayan deyimlerde de bu çeşitliliği görmek mümkündür. Mesela, biçim özelliği bakımından *a(ğ)zı galaylı* “Ağzı kalaylı”, *ar (namus) bahasına* “Ar namus bahasına”, *canı başında* “Canı başında”, *eli yüzü yunmuş* “Eli yüzü yunmuş” vb. deyimler kalıplaşmış söz öbekleri şeklindedir. *Cav cav konuşmak* “Cav cav konuşmak”, *dangır dangır konuşmak* “Dangır dangır konuşmak”, *dıdı bıdı etmek* “Dıdı bıdı etmek”, *ev dam olmak* “Ev dam olmak”, *gospak gospak yürümek* “Çalımlı ve gösterişli bir şekilde yürümek” vb. deyimler ise ikileme şeklinde teşekkül etmiştir. *Dili düzgün olmak* “Fesahat sahibi olmak, topluluk karşısında güzel konuşma yeteneğine sahip bulunmak”, *beş guruş getireni olmamak* “Çalışanı veya geliri olmamak, maddi imkânsızlıklar içinde olup başkalarına muhtaç olmak”, *kör galmak* “Kör kalmak”, *verimkâr olmak* “(kız isteme geleneğinde aile büyüklerinin gelen damat adayı ile kızın evlenmesi yönünde) Vermek üzere olmak”, *yoz durmak* “Soğuk davranmak” vb. deyimler de bir sözcüğün bir yardımcı eylemle kurulmasından oluşmuştur.

Deyimlerin biçim özelliklerinde görülen bu çeşitlilik, kavramsal boyutta da görülür. *Göbe(ğ)i düşmek* “1. Karın boşluğu ağrımak. 2. (yeni doğan bebek için 10-15 gün içerisinde) Göbek bağı düşmek”, *tam yemek düzmek* “(iftar, bayram gibi özel günlerde eve gelen misafir veya eren yemeği götürmek için) Çorba, güveç eti, pilav, etli yaprak sarma, su böreği ve baklavadan oluşan yemek hazırlamak” vb. deyimler, Kütahya halkının âdetlerini yansıtırken *a(ğ)ız açmak* “(âlim ve münevver bir kişi tarafından dünya gıdasını ilk defa tattırmak üzere) Yeni doğan bebeğe tas içine konulan sudan kaşık ile üç sefer vermek” deymi halkın inanışını dile getirmektedir. *Göbek çekmek* “Karın boşluğunun ağrısına yönelik tedavide bulunmak” deymi de halk hekimliğinde önerilen tedavi şekillerinden birine temas etmektedir. *Kör galmak* “(çeşitli sebeplerden dolayı tahsil yapamayan kadınlar için) Cahil kalmak” deymi ise, toplumsal bir soruna dikkatleri çeker. Bu ve benzeri örnekler çoğaltılabilir. Ancak yapılan bu çalışma, taranan

çalışmalarda bulunmayan ve kayıt altına alınmayan deyimleri belirlemek üzerine hazırlandığı için tespit edilen deyimler genel ve özel nitelikleri bakımından ele alınmamış sadece birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

Kütahya merkez ağzında kullanılan deyimlerden bazılarının bilimsel bir kaynaktan kayıt altına alınıp alınmadığını belirlemek amacıyla *Derleme Sözlüğü* (DS), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (BAAD), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (ADS), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (MBTS), *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS) adlı sözlükler ile A. Turan Sinan'ın *Türkçenin Deyim Varlığı* (TDV), Ö. Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü* (DYS), Necmi Akyalçın'ın *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz* (TAZD), Yusuf Çotuksöken'in *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (TADS), Özcan Türkmen'in *Emirdağ Ağzında Atasözleri ve Deyimler* (EAAD) adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Kütahya merkez ağzında kullanımı tespit edildiği hâlde bu kaynakların herhangi birinde kayıt altına alınan deyimler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir. Mesela, Kütahya merkez ağzında yaygın olarak kullanılan *dakı dakmak* “(damat ve ailesi tarafından) Söz, nişan ve düğünde gelin kıza çeşitli ziynet eşyaları takmak” deyimini, EADD'de *dakı dakmak* “Gelin kıza süs ve ziynet eşyaları takmak” (Türkmen, 2017, s. 120); *bulup da bunamak* “Kendisine verilen imkân ve fırsatın değerini bilememek” deyimini, MBTS'de *buldukça bunamak* (*bulmuş da bunuyor*) “Azla yetinmemek, bulduğuna şükretmemek, daha iyisini istemek” (Ayverdi, 2005, s. 424) şeklinde tanımlanmıştır. Bu sebeple bu ve benzeri deyimlere çalışmada yer verilmemiştir. Adı geçen kaynaklarda bulunduğu hâlde anlam bakımından farklılık gösterenler dikkate alınmış ve çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu açıklamalar doğrultusunda tespit edilen deyimler şu şekilde gruplandırılmıştır:

### 1. “Kütahya ve Yöresi Ağzları” Adlı Eserde Kullanılan Deyimler

**ağız aç-:** (âlim ve münevver bir kişi tarafından dünya gıdasını ilk defa tattırmak üzere) Yeni doğan bebeğe tas içine konulan sudan kaşık ile üç sefer vermek.

*bi de ağız açması vâdır şimdik emen suyu veriliyo* (Gülensoy, 1988, s. 142).

**âşam yazılan mektub sabâleyin okunmaz:** Geçmişte yaşananlar, karşılaşılan olaylar geçmişte bırakmalı, bunları gündeme getirip tekrar mevzu etmemeli.

*böyükleñ her lafında bi hikmet vâdır ya! derlê ki: âşam yazılan mektub sabâleyin okunmaz* (Gülensoy, 1988, s. 136).

**başını yağan karı erit-:** (bir kimse için) Başına gelen türlü belalardan kurtulmak için mücadeleyle girmek.

*allâşKına şeyhim başını yağan garı eridiriz hele sen bi otu* (Gülensoy, 1988, s. 159).

**dili düzgün ol-:** Fesahat sahibi olmak, topluluk karşısında güzel konuşma yeteneğine sahip bulunmak.

*ondan soraâ olannan ğıs bir araya getirile biraz dili düzgün olan bõle meclis içinde ğonuşan bi insanı çıkarılā* (Gülensoy, 1988, s. 136).

**dürü gon-:** (doğumlarda annenin ebeveyni tarafından doğan bebeğin dünyaya gelişini kutlamak için) Bebek, bebeğin annesi, babasına, babaannesi ve dedesine giyilecek ya da kullanılacak tarzda çeşitli hediyeler alıp nakış işlemeli bohçalar içinde sunmak.

*ğayınnasından ğayıntasından evıcek hepsini de dürü ğonur* (Gülensoy, 1988, s. 140).

**edik bedik et-:** Birini budala yerine koymak, alay etmek.

*ğamlumbā davşana edik bedik ediyõmuş* (Gülensoy, 1988, s. 158).

**el yak-:** (kına gecelerinde) Gelin kızın ellerini daha önce gümüş tas içinde bulamaç hâline getirilen kınayı çalmak ve kınanın sürüldüğü avuç içlerini nakış işlemeli kırmızı tül şeklindeki bezle bağlamak.

*ufaK bi elyakcaları olur sekiz dokuz yaşında onnā gelir* (Gülensoy, 1988, s. 137).

**eren yap-:** (kişinin öldüğü günden itibaren bir hafta boyunca taziye için gelen eş dost veya akraba tarafından) Ölen bir kişinin evinde bulunan yakınlarına yemek hazırlayıp götürmek.

*ölü öldükden sora eren yapılır* (Gülensoy, 1988, s. 143).

**gafa galk-:** Böbürlenmek, kendini büyük görmek, burnu büyümek.

*necler de onuñ oldūnu bilmeyõ bak sen bi ğafa ğalkmış* (Gülensoy, 1988, s. 150).

**gen(i)şlik elden git-:** Maddi sıkıntıya düşmek, dara düşmek.

*genşlig elden gissi gider gelmedi* (Gülensoy, 1988, s. 152).

**gözünden geçir-:** (bir kimse için) Uzun süre hâl ve hareketlerini izleyip (onu yapılacak işe) uygun bulmak, elverişli görmek.

*ğız nasıl isdencei göziünden geçirdii bi ğıza mesela olan işē yapmadıktan sora kendi arzusu ğalmadıktan sõra* (Gülensoy, 1988, s. 135).

**halkı ğır-:** Halka (yok etmek pahasına da olsa) zarar vermek.

*elindeki sopa da bölü seyirdirken halkı vuruvacak ğıruvacak gibi, halk yarılıyo iki taraftan* (Gülensoy, 1988, s. 147).

**halk yarıl-:** (herhangi bir sebepten dolayı bir arada bulunan topluluk için) Dağılmak, dağılmık bir hâl almak.



*halkı vuruvacak girivecek gibi, halk yarılıyo iki taraftan çünkü sopa yicak ününe geleni vuruyo* (Gülensoy, 1988, s. 147).

**hökmü kalmama-:** Hükmü olmamak, (herhangi bir konu için vereceği karar) önemi ve geçerliliğini yitirmek.

*kız tarafı bi tarafa çekilir garî gız tarafının hökmü galmaz orda* (Gülensoy, 1988, s. 138).

**isdambûl galdırımı çinne-:** Bir müddet İstanbul'da yaşayarak görgüsünü, bilgisini arttırmak.

*dā dorusu bizim alışganlık isdambûl galdırımı falan çinnediK* (Gülensoy, 1988, s. 152).

**lokum dök-:** (Kütahya'da düğünlerde gelin kızın ailesi, doğumlarda doğu sahibi tarafından misafirlere tutmak için) Lokum imalatçısına 40, 60 veya 80 gr ağırlığında olan cevizli veya fıstıklı kare şeklinde lokum ısmarlamak.

*ilk doumûsa âdeTdir, ya şerbeT verilir gine veyâhud da lokum dökülür* (Gülensoy, 1988, s. 140).

**pırıl pırıl parla-:** (nakışları yeni işlenmiş aynalı pullu şalvar ve aynalı pullu üç etek vb. Kütahya geleneksel elbiseleri için) Çok parlak olacak şekilde ışıltılı görünüm almak.

*bütün pullu işēdir aynalı bölü pırıl pırıl parlar* (Gülensoy, 1988, s. 137).

**tına gibi yığ-:** Çok sayıda çamaşırı, bulaşığı vb. yıkanmak üzere bir yerde toplamak.

*çamaşır da tına gibi yığa, bulaşıklıñ orâya tına gibi yığā çamaşırıklıkla da, çamaşır da tına gibi yulır* (Gülensoy, 1988, s. 156).

**vaktini göre:** Maddi imkânları dâhilinde, maddi durumuna göre.

*herkez vaktini göre danesini ediyō çünkü çoK Pahalı oyala* (Gülensoy, 1988, s. 164).

**verimkâr ol-:** (kız isteme geleneğinde aile büyüklerinin gelen damat adayı ile kızın evlenmesi yönünde) Vermek üzere olmak.

*akrabâları mehel minasiP gördü mü verimkâr olurlar amâ o günü mendil filan deye bi şey verilmes* (Gülensoy, 1988, s. 135).



## 2. DS, BAAD, ADS, DYS, TDV, EAAD, MBTS, GTS, TADS, TAZD'de Bulunmayan Deyimler

**a(ğ)ırlığını ye(ğ)niltme-**: Değerini azaltmamak.

*Bekle, bi kaç gün ÷lece. Bi söz dut. Ağır lını ÷le yeniltme. Onna seni arayınca ya kadā sen onnarı hiç arama (KK10).*

**ağısını akıt-**: (bir kişi için) İçindeki kini, nefreti; hâl, hareket ya da sözleriyle dışarıya kusmak.

*Ocağı sönesice herif! Ağısını akıtdı da gıtdi, bu gadının, bu gızın bi kalbi vā mı yok mu demedi. Hatır gönül nedir hiç bilmedi. Gõmşulālan hep birleştik, teselli etdik zavallıcıkları. Harclāni havaclāni da aldık evin (KK7).*

**a(ğ)ız burun gıvır-**: (sofrada bulunan yemekler veya gelin kız damadın ailesi tarafından alınacak ve çeyiz olarak düzülen eşyalar, ziynet eşyaları için) Ağız burun ekşitmek, beğenmemek, önemsememek.

*Ne zaman sofrayı ğırsam, ne bişirirsem bişireyim āız burun ğıvırıyō. Bakdım, olcek gibi deitil, çekdim ğarşıma ğonuşdum bi ğüzel. Őlum bu nimeti, alan da vā, alamayanla da vā. Allah veriyō, çeşit çeşit; sen niye bōle yapıyōn dedim (KK10).*

**a(ğ)zı galaylı-**: Ağızının yanmasını hissetmeyecek derecede sıcak yemek yemeğe alışık olan, yemeğin soğumasını beklemeksizin yiyen (kimseler).

*Āzı galaylı mı ne? Bu kadā ıscak çorba içilir miymiş? Dumanı tütüiyō dāa. Āzı da yanmadı, hōpürdete hōpürdete bi ğüzel içdi (KK3).*

**a(ğ)zına fermuar çek-**: Susmak, hiç konuşmamak.

*Őlanı evlendirdin mi āzına fermuar çekcen ğardeşim, yōsa iki ğünlük olursun gelinnen (KK4).*

**aktar dönder et-**: Bir şeyi altüst etmek, karıştırmak, çevirmek.

*Zētini alıp şişeye ğoydukdan sōna her ğün aktar dönder etmezsen o zētın şişede çürür ğidē. Zētine de parana da yazık olur. Sık sık kontrol et emi (KK7).*

**alengirli işlere bulaş-**: Karışık, anlaşılmayan işlerde bulunmak.

*Alengirli işlere bulaşırsan sonun bōle olur diye kaç kere söyledik saña. Ne laf ne söz dinledin. Çek cezani da aklın başına ğelsin (KK10).*

**Alla(h)'ın gücüne git-**: Allah'ın hoş ve memnun olmadığı ve olmayacağı işler yapmak.

*Allā'ın gücüne gide be gızım! Bi dā öle deme! O senin büyüğün. Haklı da olsa haksız da olsa he de geç. Gafa sallamakdan bi şeycik çıkmaz. El gapısında geçinmek zordur (KK3).*

**anasının dinini iste-:** (satılan herhangi bir nesne için) Çok büyük rakam istemek, çok pahalıya satmak.

*Elmas gül yüzük alem dedim ammā anasının dinini istiyō, bizim Şapçılān olan. Ğalıvēsın o da olmayıvēsın gali deyip tası darā topladım. Elimiz ösen bahara açılır o zaman alırız bizde (KK6).*

**ar (namus) bahasına:** Namus ve haysiyeti korumak için katlanılan sıkıntı, namus belası.

*Ar namus bahasına suscāz, unutcāz, yutcaz, āzımıza fermuar çekcēz; olanları örtbas etcēz ğardeşcazım (KK6).*

**araya adam sok-:** Bir kimseye resmi kuruma yerleştirmek için hatırı sayılır birinden yardım istemek.

*Araya adam sokun da Memedali yerine yerleşsin, iş güç sahibi olsun. Yōsa kadrolā dola. Ondan sonā da biraz zor bi yere yerleşmesi. Gözünüzü açık dutun aman Havām da şu olanı yerleşdirin (KK5).*

**ardını golla-:** Yetişmek, yakalamak veya bulmak amacıyla uygun zamanı beklemek.

*Bu işin ardını arkasını ğolla, sakın hā bırakayım, deme. Bunun altında bi çapanōlu yatıyō. Bak, bikaç gün sonā dediydi dersin (KK6).*

**ardını arkasını golla-:** (birini) Koruyup gözetmek için arkası sıra gitmek.

*Ğızı bōle başıboş bırakma, ardını arkasını ğolla (KK10).*

**ardını arkasını gollayıp gözet-:** Bir kimseyi dış etkilerden, tehlikeden, zor durumdan uzak tutmak, korumak, muhafaza etmek.

*Gelin etdik evden çıkdı ğız demen. Ardını arkasını gollayıp gözetin. Ğızı sahiplenmedi sanmasınlā! Yōsam ezerlē ğızı. Yaşı dāa pek küççük (KK2).*

**arka gel-:** Arka çıkmak, bir kimseyi başkalarına karşı korumak, kayırmak.

*Kaç kere dedim şu çocuklara arka gelme sonra baş edemeyiz onlarla diye. Dinlemedi bile beni. Bak şimdi dediğime geldi ama iş işden geçdi (KK1).*

**ba(ğ)ıl ba(ğ)ıl akıp git-:**

1. (yeni başlanan iş için) Gür akan su gibi akıp gitmek yani rast gelmek.

*Hadi gızım davran, işine geç galma, laf işitme başındakilenden. İşlerin bail bail akıp gitsin, yüzün gözün aydınlığa çıksın (KK6).*

**2. (çözüm bekleyen ve askıda kalan sorunlar için) Çözüme kavuşmak.**

*Mākemen sürüyō mu dāa? Tez zamanda hākimin gönlüne merhamet versin Allah. Bi bakasin bail bail akar gider de gağan bi dāa ārılmaz (KK8).*

**başı gabak çık-:** (bir yere gitmek üzere evden) Başı açık olarak dışarı çıkmak.

*Gocaman gadın oldun, halā utanmadan başı gabak çıkıyōn sokaa. Buralā pek bi mutasıbdır, götümez. Bōle devam edersen seni tefe goyarlar alimallah. Kendine laf söyletme. Bürünüve gitsin (KK3).*

**başında bi(r) iş va(r):** Başına kötü bir hâl gelmek, başına anlaşılmaz bir durum gelmek.

*Bu olanın başında bi iş vā heralde. Hiç sesi solūu çıkmıyō kaç gündür (KK6).*

**ben rezil olcāma param rezil olsun:** Gücüm parama yeter. Başkalarına rezil olup utanacağıma paramı harcarım, anlamında kullanılır.

*Aman para dēil mi bu? Ben rezil olcāma param rezil olsun. Boşver, gününü gün etmene bak! Ne merak ediyōn da kendine dünyaya dar ediyon, üstelik bizim içimizi de garartıyōn (KK10).*

**beş guruş getireni olma-:** Çalışanı veya geliri olmamak, maddi imkânsızlıklar içinde olup başkalarına muhtaç olmak.

*Zavallı gadıncāz, şu yaşına kadā çalışdı çabaladı, didindi dirsindi, olamı da gızı da okutdu. Namerde mütac olmadı. Ammā yaşlanınca elden ayakdan düşüvēdi. Beş guruş getireni olmadı. Nasıl dünya bu (KK7).*

**bilir bilmez konu-:** Bir konuya vâkıf olmadan, iyice bilmeden o konu hakkında fikir yürütmek, hüküm vermek.

*Allāsen gızım, onun kusuruna bakma sen! O her konuda bōle bilir bilmez konuşur; herkezin kalbini girar durur. Densizin biri n'olcek? Onun rāmetli babası da bōleydi. Babasına çekmiş (KK2).*

**bilir bilmez her şeye maydonoz ol-:** Herhangi bir konuya vâkıf olmadan, iyice bilmeden o konunun müdahili olmak.

*Aman sen de! Onu tanımyōmuş gibisin. Bilir bilmez her şeye maydonoz olur. Bi de bi şey yapıdını sanır, övünür durur. Huyu bōle. N'apcan, idare edivē acık he de geç (KK10).*

**bol götten o(s)sur-:** Savurganlık yapmak.

*Bol götten osursunlar bakalım. Yarın paralar suyunu çekince ne olacak görürüz hâllerini* (KK9).

**boyunca bulup huyunca bulama-:** Kendi tabiatında olan birisi ile eş veya akraba olamamak.

*Yaşın ğırkı geçti a abi, hâlâ boyunca buldun da huyunca bulamadın. N'olcak senin bu hâlin bõle? Acık kendini düşün* (KK4).

**canı başında:** (verilen en zor işleri bile yapabilecek derecede) Çaba, gayret gösterecek gücü olma.

*Maşallâh, ğırk bin kerre maşallâh! Pek canı başında bi ğız. Yaşı da kendisi de küçük müçük ama bütün evi çekip çeviriyõ* (KK4).

**canı başında ol-:** (verilen en zor işleri bile yapabilecek derecede) Çaba, gayret gösterecek gücü olmak.

*Aman ğızım ne üzülyõn zayıf diye? Canı başında olsun, yeter. Yarın büyür, etlenir butlanır, seni beni beyenmez vallâ* (KK2).

**cav cav gonus-:** Hiç ara vermeksizin konuşmak.

*Cav cav gonusmakdan başka marifetin yok. Bunca zamandır n'aptın sen? Asıl onu söyle bana* (KK6).

*Ġızlâ õle cav cav gonusmaz. Ġız dediin acık ârbaşlı olur. Āzından laf dirhemle çikâ* (KK2).

**cimriyinen cõmerdin harcı birmiş:** “Elindeki parayı harcamaya kıyamayan, eli sıkı, hasis, varyemez birisi ile para ve malını esirgmeden vermesi gereken yer ve zamanda veren eli açık kişinin gideri aynı kapıya çıkar.” anlamında kullanılan deyimdir.

*A ğızım bilmez misin ki cimriyinen cõmerdin harcı birmiş. Gün dõmadan nelê dõar* (KK6).

**civci güt-:** (bebek veya küçük yaştaki torun için) Meşgul olmak, bakmak, uzun süre ilgilenmek.

*Hafta sonu bari çocuklânızı bırakıp da civci gütdürmeyin bana. Bütün hafta zaten yoruluyõm* (KK3).

**çekimcemedede gal-:** (bir konu, bir durum hakkında) Karar verememek.

*Gelin ğızın anası gelin hamamı yapcem diye dutdurmuş. Bi evin bi ğızı. Özeniyõlâ tabı. Hayır dese olmayacak. Evet dese ona da ğarşı tarafa da masraf ğapısı açılacak. Çekimcemedede ğaldı vesselam. Ne karar vercekle bilmiyõm vallâ* (KK10).

**dangır dangır gonus-:** Dangırdamak, yüksek sesle bağıra bağıra konuşmak.

*Ben gızım, yaşım da küçük, acık susem demiyön. El alemin içinde dangır dangır gonusuyön (KK10).*

**dengini bulama-:** (evlenmek üzere eş arayan erkekler için) Kendine müsavi olanı arayıp bulamamak.

*Pintamidlen olan gırkına girdi dengini dāa bulamadı. Bu yaşdan sonā o evlenemez artık (KK3).*

**dıdı bıdı et-:** Eş dost ve yakın çevresindeki kişi ya da kişilerle bir araya gelip sohbet etmek.

*İşden sonā ūra da bi kāve içem, acık dıdı bıdı edem senne (KK10).*

**dürü goy-:** (Kütahya'da yapılan düğün âdetleri için) Gelinlerin damat ve akrabalarına, damatların da gelin ve akrabalarına verilmek üzere hazırlanan hediyeleri nakış işlemeleri bohçalar içinde sunmak.

*Dürüleri de goydum mu, cehizi asdım mı benim işim hafifliyō. Gerisini ōlanevi düşünsün gali. Acık da onna gayırsın (KK6).*

**elden günden ayrı:** İnsanların içine girmeyen, onlardan uzak olan (kimse).

*Senin gelnin huyu bu gardeşim. Elden günden ayrı. N'apcan? Ōlan sevmiş almış, sen de idare etcen (KK2).*

**eli başına erme-:** Bir işi yapmaya zamanı olmamak.

*Eli başına ermeyesice herif! Yine eve geç gelmiş, āşam nerde zıkkımlandıysa bilmem artık (KK6).*

**eli dara düş-:** Eli darda olmak, para sıkıntısı çekmek.

*Bu ay acık elim dara düşdü. İdarenizi bilin. Gelcek ay bu kadā sıkıntı çekmeyiz elimiz açılır (KK9).*

**eli yüzü yunmuş:** (bir kişi için) Temiz, namuslu, doğru dürüst.

*Şōle eli yüzü yunmuş orta yaşta çocuksuz bi dul gadin bulalım da şu adamcāzı evlendirem. Elden ayaktan düşdü mü kimse vāmaz ona. Zebil olur gider (KK8).*

**elin gülü ele kokmaz:** (üvey çocuk veya evlat edinilen çocuk için) El eli sevmez, ele ele merhamet etmez.

*O yavricam hāli n'olcek bōle? Pek de güzel, pek de şirin. Babası yeniden evlendi amma ne fayda? Elin gülü ele kokmaz ki! (KK6).*

**etini budunu didiver-:** (ebeveyn tarafından çocuk için) Canını fazlaca acıtmak.

*Etini budunu bi didivemiyōn da bunun her dedini yapıyōn* (KK6).

**evin idaresini bil-:** (evli çoluk çocuk sahibi kadınlar için) Yerine göre harcamak, tutumlu olmak.

*Senden ğarı marı olmaz. Şunca yaşa gelmişsin dāa evin idaresini bilmiyōn* (KK2).

**gafa galk-:** Hastalık, yorgunluk vb. sebeplerden dolayı kendini toparlayıp kendine gelememek, dinlenmek ve uyumak istemek.

*Āşam etin duzu fazla geçmiş. Ğafam sabaha kadā galkmadı, iniledi durdu* (KK2).

**gafası da(ğ)ıl-:** Dikkati dağılmak, dikkatini toplayıp kendini yaptığı işe verememek.

*Çocuklāna temdih et, acık az gavğısınla da ğızın ğafası dailmasın öbür odada ders çalışıyō* (KK2).

**ganırta ganırta al-:** (bir şeyi birisinden) Zor kullanarak almak.

*Sorma ğardeşim, ganırta ganırta parayı sonunda aldık adamdan sona da bi ohh çekdik* (KK5).

**geniş ol-:** Rahat davranmak, kaygısız tasasız yaşamak.

*Aman ğardeşim geniş ol biraz, sular akar akar bi de durulur. Hiç canını sıkma sen* (KK1).

**ğıçı ğırık orusbu gibi gez-:** (evinde barkında oturmayı sevmeyen, gezmeyi çok seven kadınlar için) Hiç oturmaksızın devamlı gezmek.

*Āşama kadā ğıçı ğırık orusbu gibi sokaklāda geziyō. Ellē laf ede diye hiç düşünmüyō. Kōtahya 'nın yerlisiyiz demiyō* (KK9).

**ğıcının üstüne oturama-:** (evli barklı kadın için) Evinde oturup işine gücüne bakmaksızın kapı kapı dolaşıp gezmek.

*Ğıcının üstüne oturamaz o. Babaannesi ğılıklı. Yer halası, göğ deyzesi* (KK6).

**gisdak gisdak yürü-:** Çalımlı ve gösterişli bir şekilde yürümek.

*Efe'nin ayanda sivri burunlu, yumurta topuklu ayakğabıla. Ğuşanda ğama. Sokakda şōle gisdak gisdak yürürdü. Efem derdik* (KK4).

**gov geç-:** Arkadan çekiştirmek, dedikodu etmek.

*Gezeklerde hanımlar ğov geçmeyi âdet edindiler. Onun bunun ardından atıp dutmayı bi türlü bırakamadılar. Bu yüzden eskisi gibi pek gezeklere falan katılmıyorum* (KK1).

**göbek çek-:** Karın boşluğunun ağrısına yönelik tedavide bulunmak.

*Sülalem hep ocakdı. Anamdan örendim. El vëdi bana. Göbëni çekdim, gaymış, damar aşada atıyödü. Sen bi kalıp sabunu beze dola, sabā kadā bālī ğalsın, geçe. Sakın ha! Çıkarem deme (KK10).*

**gölgesiyle bile gavgalı:** Kendisi ile barışık olmama.

*O, gölgesiyle bile gavgalı. Önce bi kendinle barışsın ondan sonā bi hâl çaresine bakarız elbet (KK9).*

**göt dön-:** Yardımını veya selamını kesmek.

*İhtiyacı olunca yüzüne gülē, ihtiyacı bitince götünü dönē. Benim kanım canım, abam. Amma onun huyu bu. Huylu huyundan vazgeçe mi hiç (KK6).*

**götüne başına bakma-:** Maddi imkânları olmamasına rağmen gelirinden çok fazlasını harcamak.

*Götüne başına bakmadan harcarsan ayın sonunu getiremezsin bōle bi kenarda gara gara düşünür durursun (KK9).*

**göt üstü düş-:**

1. Sırtüstü düşmek.

*Kötāya 'nın garı, gışı eksik olmaz; sovuqları pek bi meşhurdur. Yağan gar günlēce erimez, oluk oluk buz duta çatılā. Bōle bi gışdı. Çatılādan golum kadā buzlā sarkıyödü. Bakkal Eşrefāya ekmek almaya indim. Dönēken ayām ğaysın da göt üstü düşmeyeyim mi (KK3).*

2. (varlıklı ve şerefli bir ailenin oğlu ile evlenen kız için) Kısmeti güzel olmak.

*Pek şanslı ğızmış göt üstü düşdü. Devlet ğuşu başına gondı. Dır dır etcek ğayınna yok, ğayınpeder de ğızında ğalıyō. Őlan da bi evin bi ölu. Mal mülk deryā deniz. Ye babam ye (KK6).*

**götünle ğapı aç-:** (evlenecek veya yeni evlenen kızlar için) Şans yüzüne gülüp iyi bir evlilik yapmak.

*Paldım dudaklı, söbü yüzlü çikinca bi ğızdı. Bu ğızı kim alır derken, kimse beyenmezken bak şimdi n'oldu? Götünle ğapı açdı vallā. Allah yüzünü güldürdü (KK8).*

**götünnen gurnayı bile devir-:** Elinden bir şey gelmediği hâlde her şeyi yaparmış gibi davranmak.

*Sarı Hafızlan ğızını mı diyōn. O ğız götünnen ğurnayı bile devirir. Alanlā öğün öğün ālasın (KK5)*



**gözünden ırma-:** (çocuk için bir an bile) Etrafından uzaklaştırmamak, sürekli bakıp kontrol etmek, gözetmek.

*Aman yavrım Yâmur'u gözünden bi an bile ırma, bi şey başına geliverir buralâ pek tekin deil (KK8).*

**hâl çaresini bul-:** (çözüm bekleyen karmaşık bir durum için) Çözüm yolu bulmak.

*Üzülme be gızım bi hâl çaresini buluruz, elbetde. Kendini böle parçalama (KK3).*

**hâli vaktine göre:** Maddi imkânları dâhilinde, maddi durumuna göre.

*Hıdırellez'de herkez hâli vaktine göre hazırlanır, kimi şibit, gözleme yapa, kimi çay demle, kimi guru yemiş alır getirir (KK3).*

**hâline yan-:** Kendi düştüğü durumdan üzüntü duymak.

*Başkalâna üzülcene sen kendi hâline yan önce (KK8).*

**hava ağıp dön-:** Yağmur yağmak üzere olmak.

*Ğızlâ hava ağıp dönüyö yanınıza şemsiye alın, ıslanmayın. Kalın bi şeylê de götürün. Kütâya'nın havasına pek güven olmaz (KK8).*

**ıncı(ğ)ını gıncı(ğ)ını hesap et-:** Bütün detaylarına varıncaya kadar incelemek.

*İncünü gıncını hesap et ôle giriş bu işe. Bu iş çocuk işi deil bunu unutma (KK3).*

**içi dışı çıft ol-:** Kötülükten başka bir şey düşünmemek.

*İçi dışı çıft olanla senin ne işin ola ki? Sen eyi yerin çocūusun. Allâsen, gözünü öpem uzak dur ondan (KK6).*

**kör gal-:** (çeşitli sebeplerden dolayı tahsil yapamayan kadınlar için) Cahil kalmak.

*Yonan gevuru ambarları basınca ırsımızı namusumuzu gorumak için saklandık. Mektebe medreseye bi dâa gidemedik kör galdık, derdi Kūsün ninem (KK2).*

**kötü ilen hayat geçir-:** Kötü bir eşle evlilik yapmak ve evliliği devam ettirmek.

*Kötü ilen hayat geçer mi? Olcâ buydu elbet, ne beklersin ki (KK5).*

**mobalini a(ğ)ır öde-:** Vebalinin karşılığını altından kalkamayacak şekilde vermek.

*Sen, bu öksüze böle davranma! Mobalini âir ödersin. Altından galkamazsın (KK6).*

**nasibini depip geç-:** Kendisine sunulan fırsatı umursamadığı için kaçırmak.

*İnsan önüne gelen nasibini depip geçer mi? Bi önünü arkasına baka düşünür (KK6).*

**ortalığı panayır yerine çevir-:** Davranışları yüzünden herkesin toplanmasına neden olmak.

*Kaç be! Ne biçim çocuklan vâ. Ortalığı panayır yerine çevirdilê. Açıp da âzını bi şey demedin. Bu kadâ yüz verme sonâ saymazlâ seni (KK2).*

**para sıç-:** Her yanından para çıkmak.

*Âyanı yorganına göre uzat ben para mı sıçıyôm, bu kadâ alışveriş yapmayivê (KK9).*

**sı(ğ)ıra sal-:** (oğluna bir iş yaptırmak isteyen ancak yaptıramayan annelerin oğlunun tembelliğine işaret etmek için) Büyükbaş hayvanları çobanın gözetimine bırakması gibi boş boş dolaşmak.

*Seni n'apcaz sura mı salcaz. Kazık kadâ oldun hâlâ ana baba parası yiyôn (KK9).*

**sumsuk yiyip dur-:** Yumrukla vurmak, yumruklanmak.

*Nerde o günlerde bugünkü ebeveynin çocuklâna gösterdiği eğitim. Biz çocukken annemden boyuna sumsuk yer dururduk. Canımız acırdı da âzımızı bile açamazdık. Kığımız çıkmazdı. Hele bi şey de. Cimcik hâli hazırdaydı (KK5).*

**sümdük sümdük gezin-:** Orada burada amaçsız bir şekilde kılıksız gezmek.

*Ortalıkda sümdük sümdük gezincene bi işe yara, kâveleri bişir (KK9).*

**tam yemek düz-:** (iftar, bayram gibi özel günlerde eve gelen misafir veya eren yemeği götürmek için) Çorba, güveç eti, pilav, etli yaprak sarma, su böreği ve baklavadan oluşan yemek hazırlamak.

*Ramazanda ôle iftar geçiştirilmez, etinden, börēinden, dathısından tam yemek düzülür (KK3).*

**tef gibi geril-:** Çok sinirlenmek.

*İki gârdeş arasında gâlnca tef gibi gerildim vallâ. Âşa tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık (KK9).*

**tını gibi yı(ğ)ıl-:** (yikanmak üzere biriken çamaşır bulaşık vb. için) Pek çok olmak.

*Galabalık eve gelin gitdin mi çamaşır desen tını gibi yulır, bulaşık desen o da tını gibi yulır. Aşam kılını kıpırdatmaya hâlin mâlin galmaz. Ğoca dese rāat vëmez, çocuk desen uyutmaz (KK10).*

**ucu gana-:** (gerçekleşmesi mümkün olmayan bir iş veya çözüm bekleyen bir sorun için) Olumlu gelişme göstermek.

*Ucunu nihayet ğanatdık artık gerisi gelir. Sen h c merak etme. AŞam ben yine ğızın babasına gider, durumu anlatırım (KK3)*

**yoz dur-:** Soĝuk davranmak.

*Bu nasıl  ocuk yoz yoz duruy  bize ĝarŐı (KK8).*

**y re(ĝ)i yavınca-:** Acıkmak.

*Semiya y r im pek bi yavıncıdı. Acık ekm in ĝıyısı ile iki z tin getiriv  s tl kden (KK2).*

*Ot yidim mi eŐikden  ıkmadan y r im yavıncıy , azcık olsun et lokması olsun (KK2).*

### 3. DS, BAAD, ADS, DYS, TDV, EAAD, MBTS, GTS TADS, TAZD'nin Birinde Bulunan Ancak Anlamı Farklı Olan Deyimler

**ardına d Ő-:**

1. Birisini sevip peŐine d Őmek.

*Őlan ĝızı g r nce pek bi beyenmiŐ, ardına d ŐmiŐ ĝ nlerce. BırakmamıŐ peŐini. Sonunda ĝız v maya razı oldu da evlendil , yuva gurdul  bi de nur topu gibi ĝızları oldu (KK3).*

2.  z m bekleyen bir olayı veya durumu  zebilemek i in peŐine d Őmek.

*Bu işin peŐini sakın bırakma, ardına d Ő. Sonunda pes edecekl . Onların da sabırları bi ĝ n t kenecek elbet (KK1).*

EAAD'de *ardına d Őmek* "1. Sevmek, g n l baĝı kurmak. 2. Takip etmek." (T rkmen, 2017, s. 50) Şeklinde tanımlanır.

**cahil kal-:** ( eŐitli sebeplerden dolayı dini eĝitim alamayan kadınlar i in) Kuran okumayı  ğrenememek, dini bilgiler  ğrenememek.

*Halk Parti zamanında camil  ĝapatıldı, benim gibi pek   u cahil ĝaldı. Bu yaşdan s na da Kuran  renmek zor (KK2).*

ADS'de *cahil kalmak* "Bilgi edinememek, bilgisi olmamak." (<https://sozluk.gov.tr>) Şeklinde tanımlanır.

**cennetin gapısını aç-:** Yaptığı iyilikle imanlı olarak dünyada iyi işler yapmış kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa ve huzura kavuşacakları yere ulaşmış olmak.

*Aktakkeli Hoca, “Evelā cömertle cennetin gapısını açacak.” derdi (KK2).*

DYS’de *cennetin kapısını açmak* “Büyük bir iyilik yapıp çok sevap kazanmak” (1988: 680) şeklinde tanımlanır.

**domuz gibi:** Sağlam, sağlıklı sıhhatli.

*Domuz gibi onun neresi hasta. Bi tabak gaymak yedi, bi dene ekmeklen. Sen héc hasta görmemişsin (KK10).*

ADS’de *domuz gibi* “1. Kötü huylu ve hain. 2. Adamakıllı, iyice.” (<https://sozluk.gov.tr>) şeklinde tanımlanır.

**ev dam ol-:**

1. Evlenmek.

*Otuzunu geçtin ne zaman ev dam olcān? (KK10).*

2. Ev sahibi olmak.

*Ev dam olcāz diye ha bire çalışıyōla (KK6).*

EAAD’de *ev dam olmak* “Evlilikte maddi ihtiyaçlarını karşılayıp manevi sıkıntılardan kurtulmak.” (Türkmen, 2017, s. 173) şeklinde tanımlanır.

1. Karın boşluğu ağrımak.

*Göbeyin düşmüş olmasın bi Ummaan Ablā ’ya git de çekdir göbeyini. Anası ocakdır onun. Eli şifalı. Ārın marın kalmaz (KK5).*

2. (yeni doğan bebek için 10-15 gün içerisinde) Göbek bağı düşmek.

*Bakdım bi hafta geçdi, olanın göbeyi hālā düşmedi. Acık kāve dök göbeyinin üstüne sōna da tükür. İki gün galmaz, göbeyi düşse, dedim. Pek inanmadı gene de beni kırmadı dedimi yaptı (KK3).*

ADS’de *göbek düşmek* “Göbek deliğinin kapanmasından fitik oluşmak.” (<https://sozluk.gov.tr>) şeklinde tanımlanır.

**hatırından çıkarma-:** Aklından çıkarmamak, sürekli hatırlamak, unutmamak.

*Oralara gidince bizi hatırından çıkarma emi (KK8).*

ADS’de *hatırından çıkarmamak* “Sevdiği, saydığı birinin istediğini reddetmeyip gönlünü kırmaktan çekinmek.” (<https://sozluk.gov.tr>) şeklinde tanımlanır.

**lök gibi otur-:** (yemek yedikten sonraki midedeki hâl için) Pişmemiş ekmek gibi bütün ağırlığı ile mideye inip onu rahatsız etmek.

*O kadā acıkmışım ki birden yiyince mideme lök gibi oturdu. Kıpırdacak hâlim ğalmadı (KK5).*

MBTS’de *lök gibi çökmek (kurulmak, oturmak)* “Bütün ağırlığı ile çökmek (kurulmak, oturmak).” (Ayverdi, 2005, s. 1877) şeklinde tanımlanır.

**sıdkı sıyrıl-:** Nasibi tükenmek.

*Sıdkın mı sıyrıldı nedir? Hangi ğapıyı iş diye çalsan geri dönüyon. Allah büyük. Bi ğapı açılır elbet. (KK2).*

DS’de *sıdkı sıyrılmak* “Sevgisi, inancı yok olmak” şeklinde Niğde ağızında kullanıldığı belirtilir (<https://sozluk.gov.tr>). ADS’de *sıdkı sıyrılmak* “1. Birine karşı duyulan güven ve inancı yitirmek. 2. Birinden veya bir şeyden soğumak. 3. Birinden veya bir şeyden bıkmak.” (<https://sozluk.gov.tr>) şeklinde tanımlanır.

**sırtını değiştir-:** (çeşitli sebeplerden dolayı üstündeki kıyafeti değiştirmek zorunda kalanlar için) Elbise değiştirmek.

*Guzum pek bi terleyivermişsin hadi sırtını değiştir de gel. Yine oynarsın. Ğardeşlen seni burda bekler (KK3).*

EAAD’de, *sırtını değiştirmek* “Yıkanmak.” (Türkmen, 2017, s. 333) şeklinde tanımlanır.

## Sonuç

Kütahya merkez ağızında kullanılan deyimler üzerinde yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

1. Kütahya merkez ağızında kullanılan 108 deyim tespit edilmiştir. Bunlardan 20’si Gülensoy’un *Kütahya ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında bulunan metinlerde geçmektedir. Ancak bu deyimler adı geçen eserde tanımlanmamıştır. Belirlenen deyimlerden 79’unun tarama yapılan DS, BAAD, ADS, TDV, DYS, EAAD, MBTS, GTS, TADS, TAZD’de tanımlı olmadığı görülmüştür. 9’unun adı geçen bu kaynakların en az birinde tanımlı olduğu hâlde farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir.

2. Tespit edilen deyimlerin genellikle elli ve elli yaşın üstündeki hanımlar tarafından yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu deyimlerden 8’i Kütahya’da bugün de yaşatılan gelenek ve göreneklerle ilgilidir. Adı geçen deyimler şunlardır: *Ağız açmak, dürü gonmak, dürü goymak, el yakmak, eren yapmak, lokum dökmek, pırıl pırıl parlamak, tam yemek düzmek.*

3. Kütahya merkez ağızında *ağız, art, el, ev, göt, kafa* sözcüklerinden teşekkül eden deyimlerin diğerlerine göre sayıca daha çok olduğu görülür. Ağız sözcüğü ile ilgili olarak: *ağız açmak, a(ğ)ız burun gıvırmak, a(ğ)zı galaylı, a(ğ)zına fermuar çekmek;* art

sözcüğü ile ilgili olarak: *ardını gollamak, ardını arkasını gollamak, ardını arkasını gollayıp gözetmek, ardına düşmek*; el sözcüğü ile ilgili olarak: *el yakmak, eli başına ermemek, eli dara düşmek, eli yüzü yunmuş*; ev sözcüğü ile ilgili olarak: *ev dam olmak, evin idaresini bilmek*; göt sözcüğü ile ilgili olarak: *bol götten o(s)surmak, göt dönmek, götüne başına bakmamak, götünle gapı açmak, götünnen gurnayı devirmek, göt üstü düşmek*; kafa sözcüğü ile ilgili olarak: *gafa galkmak, gafası dağılmak* deyimleri teşekkül etmiştir. Bunlardan *göt* sözcüğünün yer aldığı deyimlerin sayısı diğerlerine göre daha fazladır.

4. *Ağız, baş, burun, dil, el, göz* gibi temel söz varlığında yer alan sözcüklerin kullanıldığı deyimler mevcuttur: *Ağız açmak, a(ğ)ız burun gıvırmak, a(ğ)zına fermuar çekmek, a(ğ)zı galaylı, başı kabak çıkmak, başında bi(r) iş va(r), başını yağın karı eritmek, dili düzgün olmak, el yakmak, eli başına ermemek, eli dara düşmek, gözünden geçirmek*. Bu deyimlerde özellikle *ağız* sözcüğünün diğerlerine göre daha sık kullanıldığı görülmektedir.

5. *Bilir bilmez her şeye maydonoz olmak* şeklinde bitki adının; *civci gütmek, domuz gibi, sı(ğ)ıra salmak* olarak da hayvan adlarının geçtiği deyimler kullanılmıştır.

6. Deyimlerin temas ettiği konular dikkate alındığında konuşmak ve susmak eylemlerinin yemek, içmek, gitmek, korumak, gözetmek, gezmek gibi eylemlere göre daha fazla vurgulandığı görülür. Bu doğrultuda, *a(ğ)zına fermuar çekmek, bilir bilmez konuşmak, cav cav konuşmak, dangır dangır konuşmak, didi bıdı etmek, gov geçmek* deyimleri tespit edilmiştir.

7. *Dürü gonmak, dürü goymak, gov geçmek, gözünden ırmamak, sumsuk yiyip durmak* deyimlerinin kuruluşunda geçen *dürü, gov, ırmamak, sumsuk* kelimelerinin arkaik özellikler taşıdığı görülmektedir.

8. Deyimlerin kuruluşunda genellikle Türkçe kökenli kelimeler kullanılmıştır. Bununla birlikte Arapça, Farsça ve Rumca olmak üzere yabancı kökenli kelimelerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Arapça kökenli kelimelerin bulunduğu deyimler Farsça ve Rumca kökenli kelimelere göre daha fazladır.

Arapça kökenli kelimelerin kullanıldığı deyimler şunlardır: *Aşam yazılan mektub sabāleyin okunmaz, halkı gırmak, halk yarılmak, hökmü kalmamak, lokum dökmek, vaktini göre, ar (namus) bahasına, ben rezil olcāma param rezil olsun, evin idaresini bilmek, götünnen gurnayı bile devirmek, hâl çaresini bulmak, hâli vaktine göre, hâline yanmak, kötü ilen hayat geçirmek, cahil kalmak, cennetin gapısını açmak, cimriyinen cömerdin harcı birmiş, hatırandan çıkarmamak, hava ağıp dönmek, sıdki sıyılmak, nasibini depip geçmek*. Bu deyimlerde sırasıyla tespit edilen *mektup, sabah, halk, hüküm, lokum, vakit, ar, namus, rezil, idare, kurna, hâl, hayat, hatır, hava, cahil, cennet, harç, sıdk, nasip* Arapça kökenli alıntı kelimelerdir.

Farsça kökenli kelimelerin kullanıldığı deyimler şunlardır: *Boyunca bulup huyunca bulamamak, canı başında, canı başında olmak, cimriyinen cömerdin harcı birmiş, hâl çaresini bulmak, para sıçmak, tef gibi gerilmek gibi*. Bu deyimlerde sırasıyla tespit edilen *huy, can, cömert, çare, para, tef* Farsça kökenli alıntı kelimelerdir.

Rumca kökenli kelimenin kullanıldığı sadece bir deyim bulunmaktadır: *Ortalığı panayır yerine çevirmek*. Bu deyimde geçen *panayır* Rumca kökenli alıntı kelimedir.

9. Bazı deyimlerin kuruluşunda bulunan yabancı kökenli kelimeler halk ağzında farklı bir şekilde kullanılarak günümüze kadar gelmiştir. *Mobalini a(ğ)ır ödemek*, *gıçı gırık orusbu gibi gezmek* deyimlerinde bu özelliği yansıtan kelimeler görülmektedir. İlk deyimde geçen *mobal*, Arapça kökenli *vebâl* kelimesinin; diğer deyimde geçen *orusbu*, Farsça kökenli *rûspi* (>*rospi*>*orospu*) kelimesinin halk ağzında aldığı şekillerdir.



**Ekler**

<b>Taranan Kaynaklar</b>	<b>Sayısal Veriler</b>
KVYA Bulunan Deyimler	20
DS, BAAD, ADS, TDV, DYS, EAAD, MBTS, GTS'de Bulunmayan Deyimler	79
DS, BAAD, ADS, TDV, DYS, EAAD, MBTS, GTS'nin Birinde Bulunan Ancak Anlamı Farklı Olan Deyimler	9

**Tablo 1:** Kütahya Merkez Ağzında Kullanılan Deyimlerin Kaynaklarda Bulunma Durumu**Araştırmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri**

ă	kısa a
ā	uzun a
â	kapalı a (a ~ ı arası)
P	patlamasını kaybetmiş olduğu için b'ye yakın duyulan p
T	patlamasını kaybetmiş olduğu için d'ye yakın duyulan t
ē	uzun e
ĕ	kısa e
ğ	artdamak g'si
K	patlamasını kaybetmiş öndamak k'si
ĩ	kısa ı
ñ	genzel ön n ve artdamak n'si
ō	uzun o
ū	uzun u

**Kısaltmalar**

ADS	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (TDK)
BAAD	Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler
DS	Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)
DYS	Deyimler Sözlüğü
EAAD	Emirdağ Ağzında Atasözleri ve Deyimler
GTS	Güncel Türkçe Sözlük
KK	Kaynak Kişi
KVYA	Kütahya ve Yöresi Ağzları
MBTS	Misalli Büyük Türkçe Sözlük
TADS	Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
TAZD	Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz
TDK	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDV	Türkçenin Deyim Varlığı

## Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2 deyimler sözlüğü*. İnkılâp Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. C. 1-3. Kubbealti Neşriyat.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Eğiten Kitap.
- Aydın, N. (2008). *Kütahya Altıntaş yöresi ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekar, B. (2011). *Kütahya Domaniç ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biber, S. (2010). *Kütahya Gediz ve yöresi ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulak, Ş. (2016). Van küresin ağzında deyimler. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, (56), 837-857.
- Çotuksöken, Y. (1998). *Deyimlerimiz*. Özgül Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı.
- Dinçay, M. A. (2009). *Kütahya Simav ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, F. (2019). *Kütahya Dumlupınar ve yöresi ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları (inceleme, metinler, sözlük)*. TDK Yayınları.
- Güven, Ö. (2020). Sivas ili Zara ilçesi ağızlarında kullanılan deyimler üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 55(55), 35-50.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Öztürk, D. (2008). *Kütahya Emet yöresi ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, C. (2018). *Türkmen Türkçesindeki deyimlerin tasnifi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sır, Dündar A. N. (2020). Kütahya ve yöresi ağızları söz varlığında bitki adları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 1-25.

- \_\_\_\_\_ (2021). Kütahya ve yöresi ağızları söz varlığında hayvan adları üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71, s. 15-47.
- \_\_\_\_\_ (2021). Kütahya merkez ağzından Derleme Sözlüğü'ne katkılar-I. *TEKE*, 10(3), 903-925.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. Kesit Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Yayım. *Türkçe sözlük* (11. baskı).
- Türk Dil Kurumu (2009). Yayım. *Türkiye 'de halk ağzından derleme sözlüğü I-VI*.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. (6. baskı).
- Türkmen, Ö. (2017). *Emirdağ ağzında atasözleri ve deyimler*. Emirdağ Belediyesi Kültür Yayınları.
- Türkmen, Ş. & Türkmen Ö. (2018). *Örnekleriyle Emirdağ ağzı*. Emirdağ Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yavaş, Ö. (2009). *Kütahya Aslanapa ve yöresi ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumurtacı, A. (2012). *Kütahya pazarlar ağzı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

### İnternet Kaynakları

- URL 1- *Derleme sözlüğü (Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü)*.  
[https://sozluk.gov.tr/transer?option=com\\_ttas&view=ttas](https://sozluk.gov.tr/transer?option=com_ttas&view=ttas) (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- URL 2- *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe sözlük*.  
[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_gts&view=gts](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts) (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- URL 3- *Türk Dil Kurumu Atasözleri ve deyimler sözlüğü*.  
[https://www.tdk.gov.tr/?option=com\\_atasozleri&view=atasozleri](https://www.tdk.gov.tr/?option=com_atasozleri&view=atasozleri) (Erişim Tarihi: 21.03.2021).

### Sözlü Kaynaklar

- (Kaynak Kişi) (Adı-Soyadı, Doğum Tarihi, Doğum Yeri, Öğrenim Durumu, Mesleği)
- (KK1) Betül Ayhan, 31 Mart 1968, Kütahya, Lisansüstü, Öğretim Görevlisi.
- (KK2) Fatma Aşkan, Kasım 1928, Kütahya, İlkokul, Ev Hanımı.
- (KK3) Hamide Üstünel, 15 Aralık 1952, Kütahya, İlkokul, Ev Hanımı.
- (KK4) Hatice Arslan, 26 Ocak 1956, Kütahya, Ortaokul, Ev Hanımı.

(KK5) Nurhan Ağartan, 3 Aralık 1974, Kütahya, Üniversite, Öğretim Görevlisi

(KK6) Semiha Sır, 1 Haziran 1948, Ortaokul, Yazı ve Hesap Makinası Teknisyeni.

(KK7) Sevil Alpertürk, 1 Mart 1972, Kütahya, Lise, Ev Hanımı.

(KK8) Sevim Ağartan, 1 Mart 1946, Kütahya, İlkokul, Ev Hanımı.

(KK9) Süleyman Sır, 4 Eylül 1943, Kütahya, Üniversite, İnşaat Mühendisi.

(KK10) Ummahan Alpertük, 19 Mayıs 1967, Kütahya, Lise, Ev Hanımı.